

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 49(2), с. 81–86

Одним із руйнівних чинників сучасної системи фінансово-економічної безпеки є відмивання (легалізація) коштів, отриманих злочинним шляхом, який негативно впливає на стан стабільної, ефективної економіки країни.

Сучасні перетворення, що відбуваються в Україні, характеризуються істотними змінами як у політичній, соціальній, так і фінансово-економічній сфері. Гостра потреба у налагодженні порядку, створенні стабільних умов розвитку економіки визначає актуальність дослідження шляхів забезпечення, насамперед, її безпеки як такого стану, що дасть можливість стабільно і достатньо функціонувати всім державним структурам. Економіка будь-якої країни не може існувати без збалансованої сталої фінансової системи. Фінанси — це “кров” економічної системи держави. Тож проблема належної підтримки фінансової безпеки держави є найактуальнішою, оскільки зачіпає всі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, все суспільство і державу загалом. Серед внутрішніх чинників, які руйнують сучасну фінансову систему України та економіку взагалі, є (відмивання) легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом. Нами виокремлено лише частину злочину “легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення”, оскільки, на нашу думку, легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом, як дія повинна розглядатися окремо і більш детально.

Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одер-

жаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” передбачено, що одним із шляхів забезпечення національної безпеки є визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [1]. Така настанова потребує розроблення та впровадження у систему державного фінансового моніторингу заходів щодо унеможливлення відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом. Однак питома вага правопорушень, що посягають на фінансово-економічну сферу свідчить про недосконалість існуючої системи протидії цим негативним факторам. Тому ми вважаємо за необхідне детальніше розглянути феномен легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та запропонувати нові шляхи вдосконалення чинного законодавства, які б унеможливили, або зменшили фактори, що сприяють вчиненню зазначеного протизаконного діяння.

Проблему створення механізмів протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, досліджували представники різних галузей науки: А. І. Берлач, В. М. Гаращук, О. Г. Комісаров, О. Є. Користін, О. В. Кузменко, О. Ю. Скрипник, А. В. Собокарь та ін., але зміни, які відбуваються нині, вимагають пошуку нових засобів протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Проаналізуємо існуючі теоретико-правові положення протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, визначимо прогалини у вітчизняному законодавстві та запропонуємо шляхи їх усунення.

Легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом (далі — легалізація), негативно впливає на економіку держави. Не можна не погодитись з О. Г. Комісаровим, О. Ю. Скрипником, А. О. Собокарем у монографії “Первинний фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів...” про той факт, що легалізація є одним з основних напрямів діяльності організованих груп і злочинних організацій, які мають транснаціональний характер і спричиняють тяжкі наслідки для економіки будь-якої країни [2, 8]. Користін О. Є. зазначає, що саме легалізація, як результат злочинної діяльності, стає поштовхом до різкого соціального розшарування, зростає кількість випадків антисоціальної поведінки тощо [3, 40–41]. Зазначене ще раз підтверджує актуальність вибраної тематики і вимагає від держави пошуку нових засобів виявлення, перешкоджання, протидії, попередження легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Особливо гостро це питання стоїть у зв'язку з критичним станом вітчизняної економіки. Забезпечення фінансово-економічної безпеки на сьогодні є справою всього українського народу (ст. 17 Конституції України) [4], відповідно, пошук шляхів виявлення і подолання легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, є вкрай необхідним.

Основними проблемами перешкоджанню легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, є їх розгляд у єдиній площині і в поєднанні з іншими злочинами (ст. 209 Кримінального кодексу України). На наш погляд, слід розділити, систематизувати методологію виявлення і перешкоджання вчиненню зазначеного злочину за рівнями: індивідуальний (моніторинг фінансових надходжень і витрат певної особи), суспільний (моніторинг фінансової діяльності підприємств, установ, організацій) та державний, або міжнародний.

Особливістю вирішення останнього полягає в тому, що більшість організованих злочинних угруповань (які, як правило, у змові легалізують значні фінансові ресурси) тісно пов'язані з цілком законною та легальною підприємницькою діяльністю. Так, наприклад, міжнародні, транснаціональні корпорації, які мають велику кількість своїх представництв у різних країнах, їхня діяльність охоплює різні сфери виробництва, велику кількість матеріальних благ, і вони наділені можливістю (на свою користь) подекуди незаконно впливати на економіку будь-якої держави, особливо це стосується держав зі слабкою системою забезпечення економічної безпеки. Найпоширенішою у світі організацією, що здійснює аналіз негативних чинників, які руйнують фінансово-економічну сферу, є Міжнародна організація FATF. Основною метою діяльності FATF є збір, аналіз та розповсюдження стратегічної інформації щодо відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, та організованої злочинності. Ця інформація надається правоохоронним органам та іншим внутрішньодержавним і міжнародним партнерам. Робоча група розвідки FATF розробляє тактичні й стратегічні проекти, спрямовані на виявлення типових схем відмивання коштів та нетипових об'єктів з фінансовими коштами, що мають сумнівне походження. Така діяльність стала важливою складовою державної політики, національної безпеки як окремих держав, так і всього міжнародного співтовариства.

Обравши стратегічний напрям розвитку України — Європейський Союз, необхідним стало приведення у відповідність до стандартів Європейського Союзу чинного законодавства, у тому числі з питань протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Так, 11 березня 2015 р. був підписаний план заходів на 2015 р. із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення, яким передбачається здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення національного законодавства з метою подальшої імплементації положень рекомендацій

Групи з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

На внутрішньодержавному рівні, з часів незалежності України, з метою протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, була ратифікована Конвенція Ради Європи “Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом”, Директива Ради Європи “Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей”. Сучасну українську нормативно-правову базу складають: Конституція України, закони України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)”, “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”, укази Президента України “Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів, з яких не сплачено податки”, “Про додаткові заходи щодо посилення боротьби з приховуванням неоподаткованих доходів, а також відмивання доходів, одержаних незаконним шляхом”, “Про додаткові заходи щодо боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом” тощо. Зазначене свідчить про чималу роботу у розробленні правового механізму забезпечення протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, але і досі питання пошуку шляхів контролю за легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом, залишається актуальним.

На внутрішньодержавному рівні легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом, визначена як кримінальне правопорушення. У Кримінальному кодексі України, а саме у ст. 209 визначено, що легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, отриманих злочинним шляхом, — це вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації

(відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів [5].

З метою виявлення зазначеного протиправного діяння Національним банком України розроблено рекомендації щодо критеріїв сумнівних операцій. Так, у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 р., банк встановлює критерії здійснення оцінки ризику: встановлення рівня ризику клієнта з урахуванням таких основних складових ризику: ризику за типом клієнта, ризику послуги, яку клієнт отримує від банку, та географічного ризику [6].

Рівень ризику клієнта переоцінюється за результатами проведеного банком моніторингу ризику клієнта, у тому числі з урахуванням здійснення ними ризикових фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, та їх регулярності, але не рідше ніж одного разу на рік. Шкала для класифікації рівнів ризику клієнта має обов'язково містити високий та неприйнятно високий (підкатегорія високого ризику, який є максимально високим ризиком, що не може бути прийнятий банком відповідно до внутрішніх документів банку з питань фінансового моніторингу) рівні ризику [6].

З метою зниження кількості фактів здійснення клієнтами банків ризикових операцій фахівцями Національного банку України систематично аналізуються значні фінансові операції з готівкою, а також надається оцінка заходам, що здійснювались банками у сфері управління ризиками легалізації кримінальних доходів. Крім того, з метою встановлення фактів, що можуть свідчити про здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам

вкладників, чи інших кредиторів банку, щодо використання послуг банку з метою легалізації кримінальних доходів Національним банком України було розроблено систему “Рекомендацій щодо ознак ризикових операцій” № 25-04001/22852 від 6 квітня 2015 р. [7]. Згідно із зазначеною Системою ознак ризиковими операціями з готівкою є: 1) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) отримання коштів у готівковій формі з рахунків клієнта, зокрема, пов’язаних між собою, наприклад, однією довіреною особою, через структуру власності тощо, якщо вказаним операціям передують надходження коштів у безготівковій формі у вигляді, зокрема, фінансової допомоги, плати за цінні папери (включаючи випадки, коли кошти на рахунок зараховуються через транзитні рахунки банку за результатами виконання укладених угод щодо купівлі-продажу цінних паперів), позики, переказу (у тому числі з-за кордону), кредиту від нерезидентів, як поповнення рахунку тощо (включаючи випадки, коли клієнтом у межах періоду між зарахуванням безготівкових коштів на рахунок та зняттям готівки використовуються інші власні поточні та/або депозитні рахунки), за умови, що кошти отримуються готівкою в розмірі, більшому від 50 відсотків від суми, що надійшла в безготівковій формі, та/або в розмірі, що протягом трьох місяців поспіль перевищує 300 млн грн (у тому числі еквівалент вказаної суми в іноземній валюті). При цьому регулярне отримання коштів має бути хоча б протягом одного місяця в межах періоду, впродовж якого здійснювалось зняття готівки; 2) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) надходження коштів (у тому числі з-за кордону) від юридичних осіб та/або фізичних осіб, у тому числі нерезидентів на користь фізичних осіб, що в подальшому видаються готівкою; 3) регулярне (більше ніж 3 рази на місяць) отримання фізичними особами коштів у готівковій формі як кредит від банку, який погашається в той самий день або протягом найближчих днів, зокрема за рахунок коштів, що надходять на рахунки клієнтів у безготівковій формі, кредити від нерезидентів тощо, та/або іншими особами, які є поручителями [7].

Ризиковими операціями можуть бути визначені також інші операції, здійснені клієнтами банку, що можуть свідчити про ризики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, з огляду на методи та схеми проведення таких операцій, зміст (суть) діяльності клієнтів банку, що проводять вказані операції, та/або розроблені та розміщені на офіційному веб-сайті Державної служби фінансового моніторингу України типології (типологічні дослідження) легалізації відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [7].

На сьогодні кожен банк повинен самостійно проводити процедуру ідентифікації клієнтів при встановленні ділових відносин згідно з Програмою управління комплаєнс-ризиком на постійній основі та вживає відповідних застережних заходів для попередження, обмеження та/або зниження його до прийняттого рівня [5; 10]. Значно спростить процес ідентифікації клієнтів банку створення єдиної системи клієнтів банків. Приклад такого підходу до ідентифікації використовується в деяких європейській країнах, наприклад, у Польщі. Так, якщо клієнта проідентифіковано в одному з банків України, слід вважати, що він вже занесений у систему, і всі необхідні процедури ідентифікації пройшов. Адже законодавство для всіх банків одне, всі банки проходять регулярні перевірки НБУ з фінансового моніторингу. Відповідно неідентифікований клієнт не може потрапити в банківську систему. Наприклад, клієнт зі свого рахунку, що відкритий в одному з банків України, переводить гроші на депозит у другий банк — немає необхідності ідентифікувати його другому банку, оскільки клієнта проідентифіковано згідно з чинним законодавством України.

На індивідуальному рівні декларування (фіксація) видатків населення має стати необхідною умовою для сталого економічного зростання. Такий підхід став вирішальним у протидії корупції, легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, у Грузії. Найважливішим кроком на цьому шляху є встановлення чітких і незмінних правил взаємодії економічних агентів і держави, запровадження поряд з Податковим кодексом України

відповідних змін у валютному і митному законодавстві. Такий захід, безумовно, сприятиме істотному зростанню внутрішнього попиту для вітчизняного виробництва, що є одним із вагомих факторів фінансово-економічного зростання. Особливим є те, що це зростання буде відбуватися у межах офіційної економіки з відповідним збільшенням обсягів податкових надходжень від суб'єктів господарювання.

Отже, крім розподілу напрямів протидії легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом, на індивідуальний, внутрішньодержавний і міждержавний, можна ще виокремити важелі, які впливають на мінімізацію ризиків цього негативного явища. До них належать законодавчі, економічні та соціальні. Велика кількість прийнятих нормативно-правових актів не гарантує ефективну протидію легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Також деструктивно впливає на цей процес недостатня налагоджена система державних органів, на яких покладено функцію протидії цьому негативному явищу. Тому не слід забороняти вчиняти певні дії з фінансовими ресурсами, натомість необхідно активізувати соціальну роботу, яка спонукала б громадян до добровільної легалізації своїх доходів.

Література

1. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII // ВВР України. — 2014. — № 50–51. — Ст. 2057.
2. Комісаров О. Г. Первинний фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму: [монографія] / О. Г. Комісаров, О. Ю. Скрипка, А. О. Собокарь. — К.: ПП "Комп'ютерний дизайн", 2015. — 184 с.
3. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / О. Є. Користін, С. С. Чернявській; за ред. О. М. Джузі. — К.: КНТ, 2009. — 612 с.
4. Конституція України. Прийнята на V сесії, 2 скликання ВРУ 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>
5. Кримінальний кодекс України // ВВР України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
6. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.06.2015 р. № 417 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15>
7. Рекомендації щодо ознак ризикових операцій. Лист Національного банку України № 25-04001/22852 від 6 квітня 2015 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v2852500-158>
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіц. веб-портал. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
9. Compliance and the compliance function in banks [Електронний ресурс] / Basel Committee on Banking Supervision // Bank for International Settlements. — 2005. — April. — Режим доступу: <http://www.bis.org/about/index.htm>
10. Хуторна М. Е. Організація ефективної системи комплаєнс-контролю в банку [Електронний ресурс] / М. Е. Хуторна, В. В. Гелеверя // Фін. простір. — 2015. — № 2 (18). — Режим доступу: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15hmeoes.pdf>
11. План заходів на 2015 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення від 11 березня 2015 р. № 99 // Уряд. кур'єр. — 2015. — № 48.

Запропоновано класифікацію рівнів протидії легалізації: індивідуальний, внутрішньодержавний і міждержавний. Наведено порівняльний аналіз сучасного українського законодавства та законодавств інших країн з метою зазначення позитивних і негативних моментів. Разом із запропонованою класифікацією розглядаються шляхи вдосконалення виявлення, перешкодження легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом.

The classification of levels counteraction to legalization: individual, intra and interstate are proposed. Comparative analysis of the current Ukrainian legislation and the laws of other countries to indicate positive and negative points are given. Together with the proposed classification of ways of improving detection, preventing the legalization of funds received crime is considered.

Предложена классификация уровней противодействия легализации: индивидуальный, внутригосударственный и межгосударственный. Приведен сравнительный анализ современного украинского законодательства и законодательств других стран. Вместе с предложенной классификацией рассматриваются пути совершенствования выявления, препятствования легализации средств, полученных преступным путем.

Надійшла 4 квітня 2016 р.